

Arany János

1882–1932

Írta Kosztolányi Dezső

– Arany János – mondotta a költő – Arany János. Micsoda bűvös név. Milyen szerény és milyen önérzetes. Milyen tartalmas és milyen tündöklő is. Milyen komoly és milyen dallamos. Van-e ennél gyönyörűbb név?

– Nincs név, mely versenyezhetne vele – tette hozzá. – Maga a név pusztán megjelenésében, külső idomában, összetételében is csodája az aránynak, a kellemnek, a tiszta egyszerűségnek és bátor eredetiségnek. Nem az a fény téveszt meg engem és kápráztat el, mely mögötte ragyog, nem az a dicsőség, mely hozzátapad. Ha az országút porában lelném, elhagyatva, mint egy patkót, odadobva és ismeretlenül, akkor is fölemelném és magamba mutatnám. Lágyan fénylik, mint az őszi verőfény nehéz aránya, s amikor leejtem, egyéni, utánozhatatlan hangján cseng, mint a fémek királya, mint korok bálványa, a pompa, a tökély, a gazdagság jelképe, melyet nem fog rozsdá. Hódító nemességében úgy beszél, mint az érettség, bölcsesség és igazság. Rozsdátalan, ősrégi, királyi név, melyet az irodalmi tőzsdék árszökése és árbukása, a papírbankók ingadozása nem érinthet soha. Üdülés hallani a fülnek. Aki hallja, megnyugszik, elpihen, mosolyog, mintha titokban kincset kapott volna. Balzsam és gyógyulás kimondani is. A száj nyomban érzi édességét és zamatát, mely a tokaji aszúszőlőjéhez hasonlít, s addig mondja s mondogatja, amíg maga is aranyos nem lesz tőle, mint annak a szája, aki sok aranyvégű egyiptomi szivarkát szívott el.

– Amint említettem – szólt és itt gyorsítani kezdte beszéde ütemét, – mert nem akarok, nem is tudok – értekezést szerkeszteni. Hogy mit szeretünk egy költőben, azt fölöttébb nehéz megértetnünk másokkal. Azzal, hogy felsoroljuk munkáit, verseinek tárgykörét, vajmi keveset érünk el. De általában így vagyunk minden szeretettel. Hogy miért szeretjük kedvesünket, pedig őt igazán szeretjük, szintén nem tudjuk kifejezni. Legföljebb efféle semmis mondatot vetünk oda az érdeklődőknek: „Szép szeme van.”

Ez csak rész az egészből, közel sem okolja meg vonzalmunkat. De hiába beszélénk róla órák hosszáig is, és hiába közölnénk súlyát és testmagasságát is, akkor sem magyarázhatnánk ezt meg jobban. Ha Aranyról kérnének tőlem ilyen önkényes általános vallomást, talán ezt felelném hamarjában: „Ő az, aki csodát művelt anyanyelvemmel.” Jóhiszemmel állítom sok ámulat és sok töprengés után –, hogy még nem volt a földkerekségén költő, aki ennyire fölmagasztosította, megdicsőítette volna azt a nyelvet, amelyen írt. Úgyszólván minden lehetőséget kihozott belőle, mely benne szunnyadt, úgyszólván mindenre alkalmassá tette. Micsoda varázsló. Ott, ahol a rímek egy évszázaddal azelőtt még többnyire úgy kongtak, mint a süket kolompok, s az ütemek úgy döcögtek, mint a dágványban vánszorgó szekerek, a szavak egyszerre táncra lendültek, és a zene magyarázta az értelmet, az értelem a zenét. Nemcsak friss, közvetlen és népies, hanem elmés, játszi és dévaj is, különös és különösködő, néha bohó, sőt bohócos is, egy nemesen fáradt öreg mester, minden barokk bájával. 15 000 szót olvastak össze munkáiban a türelmes tanárok, holott egy gyári munkás egész élete során beéri 800–900 szóval, – de biztosra veszem, hogyha szavainak nemcsak számát tekintenék, hanem alkalmazásukat, árnyalatukat, színezetüket és hangulatukat is, a maguk helyén, akkor ez a szám legalább a háromszorosára rúgna. *„Tavaszi fecskék, dal kedvesi! Jertek el isten kőművesi! Rakjatok ott egy fecskefalat: Megpihen a költő az alatt.”* Hallottatok-e ennél andalítóbb zenét?

– Most eszembe jut valami – szakította meg önmagát. – Aranyt a maga korában főképp mint epikust becsülték, mint elbeszélő költőt. *Toldy* egyszer meg is róttá, hogy elforgácsolja erejét „kisebb” költeményekre. 1847-ben ő is ezt írta *Petőfi*nek. „Aprós bajaim és örömeim nem méltók megénekelésre.” Én az „elbeszélő” és „lírai költészet” között nem látok olyan különbséget, mint hajdan láttak, és ezt a megkülönböztetést túlságosnak tartom, hiszen az elbeszélő költő nem úgy számol be valamit, mint egy hivatalnok, s a lírai költő is gyakran fest, leír. Egy „lírai” költeményében, a „Rachel siralmá”-ban az anyát, aki legyilkolt magzataival enyeleg, így jellemzi: *„Olykor lehajtja melle bimbait, Csiklandva mintegy akvó fiait.”* Vajon mi ez: lyra, epika, vagy dráma? Mindahárom együtt, valami egész életre szóló, érzékletes benyomás, talán kép és szobor is. Másutt, egy „elbeszélő” költeményben, „Az első lopás”-ban egy jobbágyot rajzol, aki sovány földecskéjét túrja: *„Tüske, tövis tépi, vad venyige vérzi. Ág akadoz arcán, bojtorján beléköti. Délben a rekedt nap fojtó hevét érzi. Hűs hajnalban hullat fagyos verejtéket.”* Van-e ennél líraibb szólam. Nem a betűrímeket bámulom, melyeket közülünk akárki összerakhat, hanem a szemlélet lelkiességét és vastagságát, a természetet, amely megelevenül s embernyelven szól hoz-

zánk, mint ember mozog a túske, a tövis, a venyige és az ág és a nehézkes kötözködő bojtorján is, mindegyik a maga módján és egyénisége szerint. De még tovább megyek. Nyugodtan nevezhetem drámai tehetségnek is. Kísértetlátó balladáit egytől-egyig elvetélt hamleti drámák, a lelkiismeret és önvád apró, gyorsan lepergő drámái. Aztán azt se szabad felednünk, hogy ő teremtette meg a legnemesebb drámai nyelvünket is. *Shakespeare* fordításaiban, melyek fölérnek megannyi eredeti alkotással. Hogy dobognak és toporzékolnak itt a mondatok. Hamlet a szellemjelenet után arra kéri barátait, hogy amit láttak, ne beszéljék el senkinek. Ezt leleményes tömörséggel így fejezi ki Arany: „*Vegyétek észre, ámde nyelvre nem.*” Szavaink ősi gyökerét érezzük.

– Nem, nem – dobbantott idegesen. – Ilyen költő csak költő. Nem lehet őt se lírainak, se elbeszélőnek, se drámainak nevezni. De egy bizonyos. Az utóbbi évtizedekben mindinkább lírai megnyilatkozásait bámuljuk, azokat keressük még elbeszélő műveiben is, s fáj nekünk, hogy Toldy tanácsának ellenszegülve még jobban „nem forgácsolta el magát”. Mit adnánk most ilyen forgácsért, egy ilyen arany-forgácsért. Ma az „Őszikék” az a könyv, melyet alvópárnánk alá dugunk. A „tamburás öregúr” a mi költőnk, az, aki pályája végén a Margitsziget tölgyfái alatt céltalanul, gátlás nélkül, közönségre, nyomdafestékre nem gondolva irkált „kapcsos könyvébe” a halálfélelemről, a szivarjáról, az élet haszontalanságáról, az öreg pincérről, a Margithíd öngyilkosairól, a rikkancsról – akkoriban még „hírlapáruló” volt – a pesti ligetről.

Szent év nekünk az 1877, mert ekkor kapott bele az Őszikék-be, s áldjuk rövid „vénasszony-nyarát”. Itt – mint Gyulainak vallotta – „élményeit, panaszait, öreg napjai apró emlékeit” jegyezte föl. Beteges panaszok, apró emlékek? Minden egészséges és nagy, ami őszinte és személyes. Csak az közkinccs, ami egyszer igazán egy ember kincse volt, csak az a közügy, ami egyszer igazán magánügy volt. Ebben a csodálatos gyűjteményben van a „Vörös Rébék”, a „Tetemrehívás”, a „Tölgyek alatt” s egy dal, egy égis nyilalló feledhetetlen dal, melynek sorai mintegy a szívből sikoltanak fölfelé: „*A lantot, a lantot. Szorítsd kebeledhez, Ha jó a halál...*”

– Igen – eszmélt fel, – most ötven éve, hogy meghalt. Ez a félszázados évforduló alkalom rá gondolni azoknak, akik nem mindig gondoltak rá. Ezért ünnep. Én – bevallom – nem érzem ezt a meghatottságot, mert különben is rá gondolkodom. Össze vagyok szöve-fonva szavaival, verseivel, amelyek közül sokat könyv nélkül is tudok, s alig múlik nap, hogy el ne tűnődnék azon, vajon járt-e ott, ahol én járok, vajon olvasta-e azt a könyvet, melyet véletlenül forgatok, vajon mit szólna ehhez vagy ahhoz a dologhoz, melyet elém vet az élet? Így hétköznapjaim is ünnepek. Azt ér-

zem ünnepnek, hogy valaha itt volt s ránk hagyta munkáit, melyek nélkül szegényebbek volnánk.

– Halála éppoly kevéssé regényes, mint élete – állapította meg. – Már régóta betegeskedett. Fülzúgás, nehézlégzés gyötörte és hurut, melytől utóbb sohase tudott megszabadulni. Magasra polcolta párnáit, úgy aludt, hogy levegőhöz jusson. Éjszaka gyakran fölébredt. Órákig virrasztott és köhögött. Újabban orvosok mutattak rá arra, hogy a nátha a költők hagyományos betegsége. Legtöbben, – még az úgynevezett egészségesek is – különösen hajlamosak a meghűlésre. Érzékeny tüdejük, torkuk a legkisebb levegőváltásra hamar gyulladásba jön. Szóval, majdnem mindegyik légzőszerveivel bajlódik. Talán idegrendszerükkel függ ez össze. A betegség finoman felhúrozott testüknek éppen azt a részét támadja meg, ahol a szó árad ki, a lélek. Ő is ehhez a fajtához tartozott. Mindig félt a hidegtől és széltől, mindig bugyolálgatta magát. Annak idején maga készített egy kis, kezdetleges szélvitorlát – egy botocskából meg egy vászonrongyból –, ki is tette az akadémia ablakába, hogy tudja, merről fúj a szél, és miképp védekezzék majd ellene. 1882. október elején még fönn járt. Egy délelőtt, szokása szerint, kísértált a Dunaparra ez a csöndes, görnyeteg, rövidlátó öregúr. Ott kigombolta felöltőjét, hogy megnézzé, hány óra, – mert mindig pontos volt, élete vége felé pontoskodó is – s a hűvös, őszi szélben meghűlt, ágynak esett, tüdőgyulladást kapott, napokig fulladozott, s október 22-én délelőtt 11 órakor – vasárnap volt – fia jelenlétében meghalt egy karosszékekben. Életének hatvanhatodik évét taposta ekkor. Utolsó verse, melyet ebben az esztendőben, március 2-án írt, így szól: *„Életem hatvanhatodik évébe! Köt engem a jó Isten kévébe, Betakarít rég rakott csűrébe, Vet helyettem új gabonát cserébe”*. „Sejtelme” a címe. Sejtelve valóra vált. Ilyen a hattuyúdala egy szántóvető nép fiának. Alázatos, fájdalmas és mosolygó. Hogy mit jelent ez (– és milyen szép –), hiába magyaráznók idegeneknek. Ezt csak mi értjük meg, kik a gabonát „élet”-nek nevezzük. Ebben a csöpp ékszertartóban benne van egyénisége és költészete. Arany János, Arany János.